

Укр. Робітничий Університет
в Празі

Л. Білецький

Як стати письменним
українцем

435 2]
The Ukrainian Institute of Sociology.
Correspondence — Study Department: Ukrainian Worker's University.

УКРАЇНСЬКИЙ РОБІТНИЧИЙ УНІВЕРСИТЕТ.

Address: Praha. III. — Šeříkova. 4/III, (Чехословаччина).

ЛЕКЦІЇ.

Відділ:

Предмет:

Число лекції

На увагу студентам.

§ 1. Лекцію треба читати так уважно, щоб засвоїти її цілком. На память заучувати не треба, але записувати все так, щоб можна було відповісти на всі запитання та проробити писані роботи (вправи) з памяти, заглядаючи до тексту лекції тільки за цифрами та для перевірки себе.

§ 2. Коли лекція добре вже вивчена (як сказано в § 1), тоді приступити до писаної роботи (вправ), заданої до цієї лекції. Виповнивши цю роботу — перевірити її, а далі приступити до написання відповідей на всі запитання, які задані до цієї лекції. Відповіді писати уважно і докладно, дбаючи про те, щоб показати знання, здобуті од лекції.

§ 3. Написану роботу та відповіді вислати негайно до Укр. Робітн. Університету (на перевірку). Вислати це в конверті, що прикладається до кожної лекції; конверта не заліплювати, zostавити відкритим (щоб не платити зайвого на пошту). На конверті написати свою адресу і студентське число.

§ 4. Коли робота і відповіді будуть одержані з Р. Університету — передивитися їх на ново, обдумати вказівки, які дасть до них Р. Університет, та виконати ті вказівки. Як треба буде перерішити якесь задання, то зробити це, і на ново вислати до Р. Університету так, як указано в § 3.

§ 5. Читаючи лекцію, записуйте зразу на цю обгортку, чи на окремий лист всі Ваші сумніви та запити, щоб потім Ви могли запитати пояснень у Р. Університету. Про все, що Вам буде неясне, пишiть запити до Р. Університету і присилайте їх так як і писані роботи та відповіді.

§ 6. Для листування з Р. Університетом користуйтеся бланкетами, які Вам висилає Р. Університет. На кожному листі ставте Ваше студентське число, а також Вашу адресу.

§ 8. Лекції зберігайте аж до кінця курсу, бо окремою книгою лекції будуть Вам вислані тільки після закінчення курсу.

§ 8. Вивчивши одну лекцію і проробивши вправи, відсилайте відповіді та вправи негайно до Укр. Роб. Університету, не чекаючи одержання слідуєщої лекції. До слідуєщої лекції приступайте, не чекаючи відповіді від Університету на попередню роботу.

§ 9. Завжди пишiть Вашу адресу та прізвище чітко, розбірно.

§ 10. Адресу Укр. Роб. Університету пишiть так: Ukrajinskyj Institut Hromadoznnavstva. Rob. Universita. Šeříkova ul. 4/III. Praha III. (Чехословаччина — на мові країни, де живете).

40737/V

УКРАЇНСЬКИЙ РОБІТНИЧИЙ УНІВЕРСИТЕТ
при Українським Інституті Громадознавства
в Празі.

17.435

Львівська бібліотека
А. УРСР

Як стати письменним українцем.

КУРС ПРОФ. Л. Т. БІЛЕЦЬКОГО

Виглади I та 2-й

В И К Л А Д П Е Р Ш И Й

ЩО ТАКЕ МОВА?

I. Правда вам на кожному році приходилось чути слово **м о в а**, часто це слово самому вимовляти в розмові з ким небудь? Ви напевно знаєте крім своєї рідної мови ще й чужу: російську чи польську, чи чеську, англійську, французьку, німецьку і т.и.; часто читаете навідомій вам мові газету, книжку, оголошення, розпорядження влади тієї держави, в межах якої живете; нерідко ви чуєте на прилюдних зборах, вічах промови, виклади, в театрі слухаете пєсу відомого вам письменника; нарешті у щоденних зносинах зі знайомими людьми розмовляєте, балакаєте, порозуміваетесь у своїх щоденних справах, бо коли-би ви між собою не порозумівались, вам би тяжко було переводити свої справи; ви мабуть завважали, що кожна із балакаючих сторін рідко коли стежить за самою мовою, але **п и л ь н о** **с т е ж и т ь** **з а** **д у м к о ю** **с в о г о** **с п і в б е с і л ь н и к а**, за думкою, яку кожен із вас хоче передати один одному і старається, щоби та думка була яскрава і зрозуміла.

Отже, все те, що людина чує з уст другої людини в цілях розуміння тієї думки, яку вона хоче висловити, увесь той вислів, уся та громада звуків, слів і речень, почутих вами від знайомого, від промовця, вичитана вами з книжки, з газет, за допомогою яких ви доходите до певної думки, - все те зветься **м о в о ю**.

2. Дайте мені писану відповідь на такі питання:

1. Чи можна назвати мовою звуки звірів і птахів?
2. Людина кашляє, свистить - чи це буде мова?
3. Коли балакають між собою глухонімі - чи їх балакку можна вважати мовою?
4. А ось людина під час розмови похитає головою до другої людини - з'ясуйте мені, що це буде?
5. Напишіть оповідання на тему: моя менша сестричка плакала; я не знав чого вона хотіла; мама прийшла дала їй молока, і дитина перестала плакати. Чи **п л а ч** **д и т и н и** **м о ж н а** **н а з в а т и** **м о в о ю**?

6. Прочитайте оповідання М.Коцюбинського "Сміх" і напишіть мені вправу на таке питання: Чи може одна людина зрозуміти другу, коли вони між собою нічого не говорили і чи буде це мова?

3.Прочитайте оцей вірш Володимира Самійленка, якого він присвятив пам'яті найбільшого нашого поета Тараса Шевченка:

УКРАЇНСЬКА МОВА.

Діамант дорогий на дорозі лежав, -
І ніхто не пізнав діаманта того !
Йшло багато людей і топтали його,
Але раз тим шляхом хтось чудовий ішов
І в пилу на шляху діамант він найшов.
Камінець дорогий він відразу пізнав
І додому приніс і гарненько як знав,
Обробив, обточив давний той камінець
І уставив його у коштовний вінець.
Сталось диво тоді: камінець засіяв
І промінням ясним всіх людей зживував,
І палючим огнем кольористо блищать,
І проміння його усім очи сліпить.

Так в пилу на шляху н а ш а м о в а була
І мислива рука її з пилу взяла.
Полюбила її, обробила її,
Положила на то усі сили свої,
І в народній вінець, як в оправу ввела,
І як зорю ясну вище хмар піднесла.
І на злість ворогам засіяла вона,
Як алмаз дорогий, як та зоря ясна.
І сіятиме вік, поки сонце стоїть,
Хай же ті вороги поніміють скоріш,
Наша-ж мова сія що-години ясніш !
Хай коштовним добром вона буде у нас,
Щоб і сам зживувався у могилі Тарас,
Щоб поглянувши сам на створіння своє
Він побожно сказав: "Відкіля нам сіє!"

4. Перец вами вірш Володимира Самійленка. Складеться він із двох частин. В першій частині поет говорить про найдорожчий коштовний камінь діамант /алмаз/, який довго валявся на дорозі в поросі чи в болоті. Багато людей проходило повз того діаманту; топтали його ногами: закидали пилом, місили в багні; і ніхто не помічав його; не міг своїм звичайним, буденним оком його збагнути й оцінити.

Але раз по-при того камінчика проходив "хтось чудовий", як висловлюється В.Самійленко; це значить проходила людина не така, як то ми бачимо тисячі людей, затурбованих лише тим, щоби щось заробити на кусок хліба а по-за тим її ніщо інше не цікавить; не така це була людина; як кажуть, вона була н е з в и ч а й н а , н е б у д е н н а ; вона думала не про свої особисті справи, а про свій нарід, про його долю і про цілий світ. Якось-то в світі буває, так думала ця незвичайна людина, що один нарід перешкоджає

щасливо жити другому. Подивитись на славянські народи, як от Москалі, Поляки, Українці, Чехи, Сербі, Болгари, - одного батька діти, здавалось жили-б собі в мирі, у згоді і в щасті; допомагали-б один одному в боротьбі проти спільного їм ворога; але ні! Москалі схопили за горло Українців та Поляків і душать, а в той час самі кричать на все горло, що Турки вбивають Болгар та Сербів а Німці душать Чехів, Словаків та інших; у свою чергу Поляки в ярмі у Москалів та Німців а непереставлять нищити Українців; готові один одному горло перерізати... і забули вони про братерство та згоду.

Так орлом сизокрилим перелітала думка цієї людини від одного нещасного народу до другого і журилась його недолею, недолею інших, та не бачила на землі щастя, хоч вірила, що те щастя мусить бути, бо инакше нема для чого жити.

Отож ця чудовна людина проходила тією самою дорогою й побачила той камінець коштовний; побачила й одразу пізнала його, підняла принесла додому, обробила його, обточила і вставила в вінок інших камінців; і сталося чудо: камінець той засіяв найрізноманітнішими вогнями; і всі ті, які не звернули на його увагу, були страшно здивовані тому, як вони не помітили такої коштовности та краси.

Друга частина цього самого віршу засює, що таким, мовляв, камінцем була колись і наша українська мова, мова простого українського народу; і ця мова жила і в українських народніх піснях: весільних, колядкових, веснянках, обжинкових; в піснях про наших козаків, що боролися за ліпше, свободне життя українського народу: в піснях про Нечая, Морозенка, Довбуша, про Запорозьку Січ, про кріпацьку неволю селянства; крім того, це була мова наших найкращих творів - українських кобзарських дум про турецьку неволю: думи невільників, дума про Марусю Богуславку, про Самійла Кошку, про втечу трьох братів; про героїчну боротьбу з Турками, Татарами, Поляками: дума про Козовченка, про Хведора Безрідного, про Олексія Поповича, про Богдана Хмельницького; про боротьбу між багатими й бідними селянами: дума про Ганджу Анлибера; племалася ця мова і в численних народніх казках. І от ця мова, на якій говорили десятки мільйонів українського селянства та робітництва, мова народньої пісні, думи, казки - так самісінько валялася на широкій порозі, по якій з давних часів проходили і проїзжали тисячі чужого й нашого, простого й освіченого люду, і ніхто з них її не помічав; коли-ж звертав увагу, то як на мову мужиків і простих робітників і поспішав відвернутися від неї, бо встидався її, як пан устидається прийняти у своїй хаті селянина чи простого робітника. Правда були поодинокі особи, що зверталися до цієї мови, як ось Іван Котляревський, Петро Гулак-Артемівський, Грицько Квітка-Основ'яненко; але твори цих перших наших письменників минулого 19 століття були собі то жартівливими, що розповідали якусь смішну пригоду, щоби розважити свого читача, або перечулені почуттям жалю та болю про тяжкі моральні страждання поодиноких описаних у них осіб і не давали інших порад, крім тих, щоби за допомогою собі в тяжкі хвилини життя і за порадою звертатись до бога та до московського "царя-батьки"; але бог високо а "царь-батька" московський завдав багато нещастя Україні, щоби до нього звертатися за допомогою; через це саме письменники ці були не зрозумілі народові і були самі по собі, а наріч зі своїми болями та жалями був сам по собі занедбаний в його кращих стремліннях, забутий і в його мові.

Ви мабуть чули і читали про ту трагічну долю яку зазнав наш

наріц і його мова, коли над ним панували Поляки і Москалі? В наслідок цього наш наріц був потоптаний і зневажений у найелементарніших правах людини - розпоряджати собою так, як їй видається ліпшим, - у правах соціального визволення з кріпацької неволі, нарешті в правах своєї національної і політичної незалежності та державної самоозначеності, яку мав за гетьмана Богдана Хмельницького, Конашевича-Сагайдачного, Петра Дорошенка і яку хотів знова здобути за часів гетьмана Івана Мазепи. І ось чиста, прекрасна мова цього зневаженого народу, ограбованого невільника лежала на шляху потоптаного в поросі, в багні під польським і московським чоботом. Тисячі проходили повз цього коштовного діаманту, прославляли його найбільших катів - королів польських і московських царів - Петра I, Катерину II і не помічали тих скарбів, що ховалися в його природнім соціальному укладові, в його культурі та в його м о в і. В ту страшну годину, в те лихоліття по тій забитій дорозі проходить Т а р а с Ш е в ч е н н о, син найбіднішого селянина, круглий сирота, що ціле життя своє бився як риба об ліч, щоби стати грамотним та вміти читати найрозумніші книжки і розуміти їх і щоби стати малярем. Що натерпілась бідна селянська дитина віч по боїв тих перших своїх учителів грамоти, учителів-малярів та від пана, в якого був за звичайного козачка-льокайчука!

Два випадкових моменти спасли цю незвичайну дитину від духової смерті: перший, коли в якості льокайчука Тарас завсіди іздив за своїм паном, який не любив сидіти в забутім богом і правдивою совістю кріпацькому селі, а перебував у великих містах колишньої царської Росії, як Київ - столиця України, Вільно - столиця Литви, Варшава - столиця Польщі і Петербург - столиця Петра I, що збудував його на болоті й на трупах та кістках козаків українських, яких цілими полками заганяв у північне болото, щоби розкопували його; так винищував царь московський цвіт українського народу, щоби не смів мріяти про свою свободу й визволення. Переїзжаючи великі царської Росії простори, війною здобуті від інших народів - Українців, Поляків, Шведів, Фіннів, Латиськів, Естонців та багатьох інших - і прислухаючись своїм делікатним мистецьким ухом та спостережливим оком до глухого стогону поневолених народів; а р. 1831 перебуваючи у Варшаві як-раз тоді, коли там вибухло польське повстання за визволення, - Тарас Шевченко всім своїм еством зрозумів загальну неправду, якою зміцнювалось і зростало московське царство, а в цій останній зрозумів неправду і неволю свого, українського народу.

Рідний син своєї матері України, слухаючи безліч пісень, якими вона виколисувала свого любого сина, Тарас Шевченко глибоко відчув ту красу української мови, яка в цих піснях народніх спочивала; а виконуючи їх своїм чудовим голосом, поет пережив, співаючи їх, ті думки і ті болі та жалі народні, які ці пісні підносили. Лише цим можна пояснити, що увесь "Кобзарь" Шевченка просякнутий красою української пісні та її думками. Таким чином, борючись у своїх творах за повне визволення українського народу, починаючи від визволення особистого через визволення соціальне від кріпацької неволі, через визволення національне, політично-державне, бо московська влада насильно знищила українську державу і з України зробила лише колонію висиску всіх невичерпаних багатств української землі та української селянської робітничої сили, - Т. Шевченко одначасово підніс на недосяжну височину й українську мову На захист всіх

суверенних прав свого народу, який примушений був наймитом служити московському царатові та московсько-польському панові, якого перший і другий обдерли цей нарід як липу, й Україна в полатаній світі, безпритульна неборачкою пішла по-під тини панських горобців і всю свою працю й сили віддавати на збогатчення панських маєтків, - поет підносить ідею визволення. В цих тяжких умовах простий український нарід одно зберігав у непорушній своїй чистоті, власне - мову. Як не ховали її російські і навіть українські письменники /Павловський, Цертелєв, М. Максимович, А. Метлинський і инш./, гадаючи, що вона вимірає, як не виганяли її московські обрусителі на Україні зі шкіл, з літератури і навіть із театрів, як не сміялись із неї російські письменники /кн. Шаховської, В. Белінський і инш./ як з мови мужицької, гідної лише для того, щоби оповідати на ній різні анекдоти, смішні оповідання і т.и., - все це аж ніяк не впливало на долю української мови; занедбана, пилом пририта, московським чоботом приголомшена, українською інтелігенцією погорчена, забута, бо ця інтелігенція тоді лізла в польські пани та московські дворяни, мова українська непорушним пластом лежала на тому широкому шляху української землі, по якому так брутально перело московське військо, ліквідуючи навіть натяки на те, що тут колись була українська держава.

І ось у цю хвилю після довгої ще від цитинячих літ відсутності вертає до рідного краю Тарас Шевченко. Після скінчення Петербурської мистецької академії /це той другий момент, що зберіг поета для України/, піднесений у своїй науці й мистецькій умілості р. 1843 Т. Шевченко проїздить тим шляхом на Україну і бачить руїну, бачить рідну країну матеріально й духовно знищену; багатий, цвітучий край, де була колись суверенна державна думка, став подібний до тієї бідної чайки, що вивела діти при битій порозі, і в пилу цієї страшної руїни помічає лише одне, в чому ще жевріло життя відродження й нації, один коштовний камінець-діамант - **на р о д н ю м о в у**, пічіймає його, обробляє, обточує і вправляє його у свої твори, у свій "Кобзарь" - цей "народний вінець". І сталося чудо: в цім чудовім вінку творів поета українська мова заговорила на цілий світ про кривди народові, які започіяла Польща і Москва, про неволю кріпацьку, про знівечення української держави, про знищення українського козацтва, про насильства над українською жінкою. Став поет на великих руїнах колишньої слави України і заплакав, як колись оплакував неволю свого народу пророк Ієремія. І бачив Шевченко, що з цієї руїни лише одне може визволити нарід від повної смерті - це боротьба за свої права, за свою волю і за честь народу. Вже перещ тим за кілька років поет у своїх творах воскрешає народні рухи, повстання, воскрешає славні походи козацькі на Турків, нагадує про славне минуле; коли ж побачити, що старими засобами тут нічого не вціяти, бо провідники народу - інтелігенція прочала-ся за великі і багаті милості ворогові і свій народ зрадила; залишилася темна маса народу без проводу, без свідомости, без будь якого знання та вміння боротьбу з ворогом провадити; і коли б цю обкрадену темну масу розбудити, то повстала би ще більша руїна, навіть дві руїни: народилося-б два Гонти - один українець, а другий зрадник; повстав-би нарід на нарід, син на батька, діти на родичів, і перша руїна - то була би руїна краю, а друга - української честі та патріотизму. І щоби не стало такого нещастя поет на сторожі прав і гідности українського народу підносить своє

с л о в о, яким закликає "апостола правди і науки, щоби просвітив цей темний нарід словом істини", і яким катує тих "неполюдків", що в знуванні над своїм народом забули все і честь, і повагу до людини, і навіть образ людський і наказує, щоби схаменулись і полюбили цього "найменшого брата" і зробили з нього націю горду і свідомих своєї мети. Але той "неполюдок" не тільки не послухав цієї правдивої мови, навпаки - доносами й обманством продав Шевченка у руки ката московського. Закували поета в кайдани й заслали на край людського світа, в азіатські пустині, де в фортеці поет мучився аж десять років і коли вернув, то прожив лише два з лишнім роки і р. 1861 помер. Але не вмерла чудова мова його; вона засіяла, як "та зоря ясна" і "вище хмар піднеслась"; і сіятиме вічно і сліпитиме очі всім тим, хто наважиться піднести руку свою на нарід український. Його пробудження з вікового сну і стремління до вільного і незалежного життя не переборять ніякі комісари ні московські, ні жицівські, бо народня сила розвалила клітку московської та польської тюрми і на місце безвільного раба став борець за своє право, за свою хату, силу і волю. А розбудила його до боротьби за свій добробут і буде буцяти вічно, як дзвін вічевий, чудова народня мова українська в поетичній оправі "Кобзаря" Тараса Шевченка. Такі приблизно мав думки поет В. Самійленко, коли писав вищенаведений свій вірш в роковини смерті поета Тараса Григор. Шевченка.

5. І. Прочитайте "Катерину" Т. Шевченка, передайте її своїми словами і дайте відповідь на такі питання: а/хто занапастив долю Катерини?, б/що далі було із сином Катерини? в/який був останній заповіт Катерини, звернений до сина?

І. а/ Прочитайте поему Т. Шевченка "Гайдамаки" і зясуйте собі, яку подію в цій поемі описав поет; потім про цю подію прочитайте в "Історії України" М. Грушевського, або якогось іншого автора і порівняйте опис Шевченка з описом історика та напишіть мені - в чім між цими двома описами є різниця.

3. Напишіть мені, що ви з цього викладу про мову найліпше зрозуміли, а що для вас було незрозуміле.

4. Напишіть, як умієте таку вправу: що таке є мова і в чім її значіння?

В и к л а д д р у г и й.

ЩО ТАКЕ СЛОВО ?

І. Коли ви називаєте якусь річ: стіл, книжка, хата або визначаєте якусь дію, чин: рубає, пиляє, веє, миє чи зазначаєте стан якоїсь річї, особи: стоїть, іде, співає, спить, або обозначаєте якість річї: деревляний, твердий, шовковий, чи її прикмету: рябий, червоний чи приналежність: хатний, сусідський і т.и., - ви в більшості проголошуєте окрему, цілком самостійну і суцільну частку мови, яка й буде називатися словом. Таким чином, ми бачимо, що слово є окрема частина мови яка завжди ховає в собі і своє самостійне значіння.

Коли ми вимовляємо слово - л і с ч и ч е р е в о, то зазвичай розрізняємо з в е р х н ю чисто з в у к о в у форму слова л і с, що складається з трьох з в у к і в, коли проголошуємо устно або з трьох л і т е р, коли бачимо це слово написане на папері, від того о б р а з у ліса чи черева, якого ми собі уявляємо, в той час коли це слово вимовляємо; отже в кожному слові будемо зазначати його І/зверхню ф о р м у і 2/його значіння, себ-то те, що ми за цим словом мислимо або його т я м к у.

2. Випишіть окремі слова й розпреціліть їх по категоріях: чину, стану, предметів, якості, прикмети з такого віршу Лесі Українки:

І все таки до тебе думка лине,
Мій занепащений, нещасний краю!
Як я тебе згадаю,
У грудях серце з туги, з жалю гине.

Як кожне таке слово могло повстати?

3. Між иншим, історія повстання слова дуже довга. Дуже давні люди, яких називають чикунами, первісними людьми, мали мову дуже просту і примітивну. А чим далі у глибину віків тим мова була простіша й простіша; а були й такі часи, коли люди по мові були подібні до звірини й розуміли один одного на основі лише криків, вигуків та рухів. Поцорожники, які багато поцорожували по різних країнах світа, ще й тепер бачили чикунські нарочи, прислухалися до їхньої мови і зясували собі, що їх мова мало чим відрізняється від мови найдавніших чикунів. Отже, найдавніша мова - то були лише рухи рук і всього тіла, так звані жести і крики та голосові вигукі, що означали ті найелементарніші потреби, які у них виявлялися. Щось подібного до того, як маленька дитина, яка ще не вміє говорити і висловлює свої потреби криком чи плачем. З протягом часу коли потреби цієї людини ускладнюються й иншими потребами життя або якоюсь небезпечкою, чи фізичними труднощами, тоді чикунам в таких випадках буває тяжко одному справитися, тоді перебуваючи в громадах, вони потроху починають висловлювати за допомогою голоса, жестів та инших рухів знаки, що визначають їх бажання, потреби і т.и. Таким чином, відбитий почуття первісної людини, її бажання, болі, радість, - все це виявляється у звуках. Відбувається щось таке, як, наприклад, у дитини: під впливом болю вона виголошує звук, подібний до первісного плачу; в а в а ! При частому повстанні цього звуку разом із білью, дитина цей звук привязує до почуття болю і лише у зв'язку з цим останнім його проголошує; коли-ж цей самий звук промовить хтось инший, тоді дитина його пригадує як щось їй вже знайоме, яке вона вимовляла тоді, коли їй боліло і тоді вона пригадує й саму біль і навіть ту річ чи людину, що спричинилась до болю; цим шляхом дитина усвідомлюється про цей звук "в а в а" - і закріплює біль і звук "в а в а", як щось ціле і єдине. Нарешті дитина бачить, що на крик "вава" - біжить мама і біль улегшує; в цю хвилю полегшення приходить момент пізнання змісту й цієї думки, що ховається у звукові в а в а. Так повстають і инші слова не лише в дітей, але й дорослих чикунів. Порядок повстання такий: 1/ біль у душі чи радість; від цього крик; 2/при повторюванні почуття і крику вони між собою тісно зв'язуються; 3/коли чують цей крик у когось иншого, то пригадують і те п о ч у т т я б о л ю чи р а-

доти, що зв'язуються з криком; 4/цей зв'язок крику-слова з почуттям закріплюється, коли, напр., почуття болю хтось послегчить, а почуття радості затримає, тоді крик-слово заповнюється змістом - думкою, себ-то т я м к о ю і 5/ навіть тоді, коли та людина лише почує те сло-во-крик, а самої людини, що виголосила це слово, не побачить, тоді вже вона по одному звукові-слові зрозуміє, що з тією людиною могло статися - опрацю догадується, що в тієї людини на душі - почуття болю чи радос-ти. Подібний шлях утворення мали всі слова.

4. 1. Попробуйте на своїх власних дітях або на дітях ваших знайомих простежити розвиток якогось нового слова, якого до того часу дитина ніколи не чула.

2. Як ви розумієте такі слова Тараса Шевченка?

Ну, що-б здавалося с л о в а ?!

С л о в а та г л о с, більш нічого!..

А с е р ц е б е т ь с я, о ж и в а,

Як їх почує.

3. Напишіть мені вправу на тему: Яку роль відіграє в слові думка? А щоби ви могли в темі розібратися, то хай вам допоможуть оці слова Т. Шевченка:

Орися-ж ти, моя ниво,

Долой та горою,

Та засійся, чорна ниво,

Волею ясною!

Орися-ж ти, розвернися,

Полею розстелися,

Та посійся добрим житом,

Долею полийся!

Розвернися-ж на всі боки,

Ниво - десятино!

Та посійся не словами,

А розумом, ниво!

Вийдуть люди жито жати -

Веселії жнива!..

Розвернися-ж, розстелися-ж

Убогая ниво!

5. Вже в попередніх поезіях Т. Шевченка ви мусіли зважити, що поет під словом розумів не тільки частку мови, що ховає в собі звукову форму та тямку якоїсь річи чи уявного образу, - він розумів також певне стремління думки, скероване на якусь ворожу силу або на сповнення своїх найпотайніших бажань чи змагань що до поліпшення життя і взагалі добробуту свого особистого і цілого українського народу. Прочитайте наприклад таке місце з віршу Т. Шевченка: "Прочитавши XI псалом":

Воскресну нині, ради їх,

Людей закованих моїх,

Убогих нищих. Возвеличу

Малих оттих рабів німих!

Я на сторожі коло їх

П о с т а в л ю с л о в о.

Що в цій вірші поет хоче сказати? Він хоче перш за все піднести свій найбічніший і найбільше покривджений наріз до кращої долі; хоче возве-

личити, хоче його зробити великим, сильним і вільним, якого не могла-б зломити ані жадна ворожа сила Поляків чи Москалів. Але мало це таке бажання мати; треба, щоби це глибоке особисте бажання Шевченка переллялось і в душі того покривдженого народу; треба щоби цією думкою чи ідеєю перенявся і сам народ, а це може бути лише тоді, коли заклики поета до бою та завзятої боротьби стануть гаслом і самого народу, себ-то нарід до найглухіших закутинок українського села буде ці слова поета знати, перейметься ними, обєднається у велику силу і як один стане на захист своєї країни та її волі; іншими словами, кожний твір поета стане відомий кожному селянинові й робітникові українському, кожна думка його перетвориться у власну думку селянина й робітника, стане їх організуючою силою і таким чином перетворить думки і слова поета в діло народне і міць державну. Лише тоді, коли коло кожної селянської хати стане с л о в о поета с т о р о ж е м, лише тоді нарід зрозуміє, що він не німий раб, а свідомий, вільний козак свого рідного краю, за волю якого готовий і вмерти.

Отже коли через слово доходить до народньої свідомости якась думка наших великих людей, то це значить, що слово тих людей має магічну, таємничу силу підносить дух кожної людини до чину, перетворювати його в діло народне. В цім відбувається процес подібний до тих таємничих молитов баб шептук, які колись серед села користувалися великим авторитетом, і слово яких мало силу відвертати чари таємної ворожої сили або привертати бажані думки, переводити бажання в дійсність. Така магічність слова відчувалася і в наших колишніх кобзарів, що мантрували за військом козацьким під час боротьби його з Турками, Поляками та інш. ворогами і в час небезпеки чи якихось моментів нерішучости закликали наше козацтво до бою, до сповнення перед краєм свого обовязку. І не даром наш славний письменник Панько Куліш колись писав, що Тарас Шевченко в ті часи, коли, наше козацтво було москалями знищене, коли кобзарі вже не виконували такої високо-патріотичної місії, а наш край був загрожений страшною небезпечкою повного знищення, тоді то єдиним заступником і кобзарем, що закликав свій цілий нарід до боротьби за свій край і став Т. Шевченко. Не дурно він і збірку своїх творів назвав "Кобзарем"; це показує, що поет і сам дивився на свої твори, як на заклики до зрозуміння своєї тяжкої долі, до обєднання й до боротьби за свій власний добробут.

6. Цей заповіт Шевченка став найдорожчим гаслом усіх найталановитіших поетів України. Прочитайте наприклад такий вірш славної поетки нашої Лесі Українки:

Слово, чому ти не твердая криця,
Що серед бою так ясно іскриться?
Чом ти не гострий, безжалісний меч;
Той, що здіймає вражі голови з плеч?

Ти моя щира, гартована мова,
Я тебе видобуць з піхви готова,
Тільки-ж ти кров з мого серця проллєш,
Вражого-ж серця клинком не пробєш...

Вигострю, виточу зброю іскристу,
Скільки достане снаги мені й хисту,
Потім її почеплю при стіні
Іншим на втіху, на смуток мені.

Слово, моя ти сциная зброє,
Ми не повинні загинути обсе!
Може в руках невідомих братів
Станеш ти кращим мечем на катів.

Брязне илинок об залізо кайчанів,
Піде луна по тверциних тиранів,
Стрінешся з брязкотом інших мечей,
З гуком нових, не тюремних речей.

Местники чужі приймуть мою зброю,
Кинуться з нею одважно до бою...
Зброє моя, послужи воюкам
Краще, ніж служиш ти хворим рукам!

7. Ви бачите, що в цій вірші яскрава думка поета про боротьбу з ворожою силою переживається іншою думкою-безсилля, думкою, що тяжко "хворим рукам" цей меч-слово тримати, що скорше проллється кров із власного серця поета а ніж із серця ворожого, - і ця зневіра в душі поета творить смуток; цей смуток збільшується ще й тим, що наріз закований у кайчани неволі, а кращі сини визвольного руху валяються по тюрмах; але поет вірить, що "невідомі брати" таки прийдуть і местниками приймуть її зброю і "кинуться з нею одважно до бою"...

Щоби зрозуміти смуток Лесі Українки, треба знати, в яких обставинах цей вірш писався; по-перше, наша талановита поетеса від незлічимої недуги терпіла страшні фізичні болі, по-друге, як українська патріотка терпіла глибокий духовий біль від свідомості, що наріз її перебуває в дуже тяжких умовах. Були це 90 роки XIX століття: то були часи, коли слово українське було цілковито заборонене московською владою. Невільно було не лише видавати щоденні чи періодичні часописи, невилно було друкувати жадної книжки навіть невинних дитячих оповідань. Українець не мав права існувати на території бувшої Росії; коли такий виявлявся, то місце йому було або в тюрмі, або на засланні в північні найхолодніші краї /Сибір, Архангельська, Вологодська губернії/, або під страшну спеку /Середнь-азійські пустині/, а коли й працювали на Україні, то в підземеллях, в підвалах, кули-би ого царської "охранки" не могло проникнути.

Оці особисті переживання та страшні, жахливі умови української дійсності і були причиною того суму, який переживає наскрізь бурхливий та оптимистичний заклик поета до боротьби за своє національно-соціальне діло та державну справу. І коли, так думає Леся Українка, що цієї боротьби у неї фізичних і духових сил не вистарчає, то на її місце в майбутньому прийдуть інші "местники", "чужі", які підхоплять її зброю, себ-то її слово-ідею, слово-гасло, слово-думку і кинуться із цією зброєю відважно до бою за своє рідне, правдиве діло.

Як бачимо в цій вірші під словом Леся Українка розуміє ту ідею боротьби за свій край, яку вона вкладає в слово, себ-то у твори-вірші, які цю визвольну думку в собі ковають. Таким чином слово-думка це є перший крок по шляху до витворення людської свідомості, а слово-вірш, сповнений визвольної думки-ідеї, як це розуміють Т. Шевченко і Леся Українка, ідеї визволення як окремої людини від фізичного і морального рабства, так і цілого українського народу від фізичного і духового поневолен-

ня, в якому він перебуває на всіх своїх землях, - таке слово - і ч е я як цілий твір є дальший крок світового суспільно-національного розвитку.

8. Ще дальшим кроком творення слова є оповідання В а с и л я С т е ф а н и к а: "М о є с л о в о". Прочитайте це оповідання з повною увагою і вдумайтесь у його думки. Ось цей твір:

"Білими губами у-півголос буду вам казати за себе. Ні скарги, ні смутку, ні радості в слові не чуйте!
Я пішов відрами у біленькій сорочці, сам білий.
З білої сорочки сміялися. Кривдили мене і ранили.
І я ходив тихенько, як біленький кіт.
Я чув свою поцлість та тихий хіч, і кров моя ціточа з серця капала.
А спав я у наймленій хаті посеред брудних туловищ сплетених розпустою.

Листочок білої берези на смітю.

Я скину мамину сорочку. Мій ціточий світ і чалече покоління рушницюс лишилося за мною.

Передо мною стояв новий світ, новий і чорний.

Я ловився за його поли, а він згірчно глядів на мене.

Як жебрак маленький.

Я зацікавив бур із болю. І мовчав я довгі, довгі роки.

Мої слова невикористані, мій плач недоплаканий, мій сміх недосміяний!

Лягли ви на мене, як лягає чорне каміння зломаного хреста на могилу в чужині!

Я наїшов товаришів. — — —

Вони погодилися з новим світом. Я говорив їм про мій покінчений і про новий, що кривдив нас.

Казали, що брешу.

А я рвався і падав у болото із знесилля і не уступав.

Сказали, що я брехун іще раз. І погинули мене.

А як я плакав, то мама ридала:

- Ти сам з собою будь, бо пани тебе не приймуть. Не погизати було мене.

І лишився я, як корч луку серед поля.

Я сидів серед піль. — — —

Мої думки снувалися довгими скибами плочючої рілі. Скали землю і годували мене самотою.

І ще приносили солений піт і такі пісні, що снувалися за орачем, за плугом і за погоничем. І поїли мене тим спокоем, що мріє над ярмами волів у плузі.

Бачив я ще маленькі огники між маленькими пастухами і вівці по полю.

Я тут буду як буйний вітер панувати, заспіваю свою пісню!

— — —

Я сотворив собі свій світ.

Праворуч мене сіне поле і чорні скиби і білий плуг і пісня і піт солений.

Ліворуч чорна машина, що з червоного рота проклоном стогне.
А в серці моїм мій світ шовком таний, сріблом білим мережа-
ний і перлами обгинений.
У своїм царстві

- - -

Буду свій світ різьбити як камінь.
Слово своє буду острити на кремені моєї душі і намочене в
труті-зілля пускати буду на ліво...
І слово своє ломати буду на ясні соняшні промінчики і замо-
чу його в кожній чітці і пускати буду на право.
А свій камінь буду різьбити все, все! Аж на могилу свою його
покладу як мертву красу.
А вишня в моїх головах возьме всі мої болі на свій цвіт.

- - -

А в своїм світі я живу, живу!
Як безумний бреду хмарою своєї фантазії.
Сто раз розпускаю сили своєї душі, аби далекими світами від-
шукали мені щастя моє.
По тихім ставу моєї минувшини пливуть неводи сердечних моїх
бажань, аби виловити всі ясні хвили життя мого.
Але неводи рвуться і не годні нічого зловити.
Вертають до мене помучені і без нічого - як мужики з лану.
І я смутний дімаю на хмарах.

- - -

А як грім трісне, то я зчімаю чоло в гору наново.
І лечу, лечу на чорних хмарах, ...
Золотою стрілою прорізую світляні висоти.
В чорний чупер ховаються зізці, як у чорну хмару.
Студені хмари від моїх очей теплим дощем спускаються на зем-
лю. Але сонця дійти я не годен.
І падаю з високости в долину.
Як старий жовняр деревляними ногами блукає, так я блукаю.

- - -

А крила гояться, і я знову лечу до сонця, до щастя.
І знов ріжу зводи небесні і падаю.

- - -

Я був щасливий.
Коли я глядів дитиною на мамині очі, як по них сунулися тихе-
сенько пречисті хмарки щастя - я був щасливий.
А тепер на ті очі смерть долою поклала,
А я шукаю щастя під небом і падаю...

- - -

..

9. Ви бачите як у цьому творі поет розкриває увесь унутріш-
ній світ душі людини ще з дитячих років у відношенні до всього
того бруду, який несло на зустріч життя. Пішов від мами у білень-
кій сорочці в життя; себ-то з вірою і чистим серцем, покинувши
свій наріч простий пішов до людей, в науку. Як-же-ж ті люди при-

няли його: сміялися, кривдили й ранили його. Перед чистою душою його вінкрився увесь світ бруду і зневаги. І було таке враження, що ніби, то чистий листочок білої берези попав на смітнику занечищеного двору, якого називали люцькими вічнощинами.

Оповідач, а може й сам автор, в цій зневазі над його непорочним світом став підростати, і підноситися над цітотий і мужицький світ і побачив новий світ; став його ловити, але він згірчливо його відштовхнув; і замови оповідач, замикнув свою душу на півслові, на півдорозі; журба і релігія, які ніс він до чужих йому людей, лягли чорним камінем на його душу. Як не звертав він увагу своїх товаришів на всю брехливість нового, інтелігентського світу - не вірили й покинули його з тяжкою журбою і сльозами. І сказала йому мати:

"будь самім собою і не йди до панів, бо вони тебе, мужика, ненавидять". Послухав свою матір і лишився серед селянського світу, відірваний від землі, хворий душею й самотній; але спокій селянської праці, тихі пісні народні, маленькі вогники пастухівського життя напоїли його мрійницьким спокоєм, вколивали його втомлену душу і розбучили в ній спів с в о е р і ц н о ї п і с н і.

Перед ним розкрилась картина його власного світу, світу нового повного гармонійного життя селянського і робітничого, не теперішнього проклятої експлуатації й визиску, отруєного стремлінням забрати все, а мужиків пустити з лану без нічого.

Той світ буде повний правди і справділивості, теплого коху і промінястого сонця. Хоч він у цім шуканні часто знеможений падав, але не розчаровувався і не знесилувався, бо шукав і шукає правди і щастя ..

Отже ідея цього вічного стремління до кращої бущчини, ідея незломної впертості у своїй шуканнях правди, ідея непереможної віри в перемогу добра над злом не лише в особистім житті, але і в житті цілого народу є трівкою основою для того, щоби не припиняти своєї праці а навпаки, йти в народні маси і серед них шукати ці основи оптимізму, витривалості, працездатності і добробуту.

10. 1. Прочитайте оповідання М. Коцюбинського "Для загального добра" і поясніть мені, де шукати причини того, що праця для загального добра дуже часто приносить не добро для того загалу, а лише шкоду?

2. Прочитайте повість Панаса Мирного "Лихі люде" і напишіть мені вправу на таку тему: Якого щастя шукав Пётро Телепень?

3. Що розумів В. Стефаник під словом?

4. Чи є Стефаникове розуміння слова вічмінне від слова Т. Шевченка і Л. Українки?

5. А слово, яким його зясували в числі 1 і 2 чи є те саме, що і в числах 3 і 4-м і чи різниться воно від слова в ч.ч. 5, 6, 7, 8 і коли різниться, то чим?

6. Напишіть мені вправу на таку тему: чому оце слово мусить ховати в собі лише значіння /тямку/ /ч.ч. 1, 3/, а инше слово думку та ідею /ч.ч. 5, 6, 7, 8/ ?

ЯК СТАТИ ПИСЬМЕННИМ УКРАЇНЦЕМ.

Курс проф. Л. Т. Білецького

Виклади 3 та 4-й

В И К Л А Д Т Р Е Т І Й

І. ШО ТАКЕ РЕЧЕННЯ?

1. Коли я промовляю яке-небудь одне слово, то не завжди можна буде зрозуміти, що цим словом я хочу сказати; наприклад, я кажу р і г, що треба зрозуміти під цим словом - чи р і г корови, чи р і г вулиці, чи р і г дому. Отже, щоби думка моя була зрозуміла, треба додати ще одне слово або кілька слів, тоді була-би моя думка ясна і закінчена; так само, коли я скажу м и л а, - що це значить - чи м и л а дівчина, чи кусок м и л а, чи вона м и л а стіл? Таким чином, лише в суцільній реченні кожне слово набирає свого значіння і стає для того, хто слухає зрозумілим.

2. Моя м и л а дитина ходить до школи. Я купив кусок м и л а. Вона м и л а посуд. Я їм хліб з маслом. Я дав їм хліба. Ніч була темна. На синім небі густо зорили зорі. В ставку голосно кречотали жаби. Село спало. Гнат обережно переліз через лісу й опинивсь у густому садку. Він подався до креслатої яблуні... Під яблунею було темно аж чорно. Гнат видивлявся в темряву і нічого не бачив. Насті не було.

З а к і н ч е н о с п о л у ч е н н я с л і в, ш о з а к і н ч у є с о б о ю і я к у с ь д у м к у, н а з и в а є т ь с я р е ч е н н я м. Таке закінчене сполучення слів можна пізнати і з голосу: промовляючи його, ми наприкінці знижуємо голос і зупиняємось, роблячи павзу. Коли таке речення пишемо на папері, то в кінці його ставимо крапку.

3. Попробуйте в писаній формі відповісти цілими реченнями на такі запитання: Де ви живете? Де працюєте? Чи маєте приятелів? Як до вас ставляться на праці? Куди ходите на прохід? Яка розвага вас захоплює? Що тепер читаєте? Чи ваша праця захоплює вас? Який до того часу мали фах? Де жили до революції? Що робили? В яким стані застала вас революція? Якою стороною захопив вас український рух? Яку брали участь в українському русі? Де були на українській роботі?

Попробуйте окремими цілими реченнями описати свою подорож до тієї країни, в якій тепер живете: "Моя подорож до".../Чехії, Франції і т.д./. Не забувайте після кожного із закінченою думкою ре-

чення поставити крапку.

5. Думка часто може бути висловлена й одним словом; наприклад: Світає. Морозить. Горить...

II. ЯКІ БУВАЮТЬ РЕЧЕННЯ?

1. У відношенні до того, що висловлює якесь речення, це останнє може бути: 1/ о п о в і д н е, коли автор спокійно оповідає щось або описує: Був чудовий ранок. Свіжа рослинність блищала під блакитним небом проти сонця. Зеленою левадою побігла стежечка аж до ставка. Стежкою йшов Семен Караташ /М.Коцюбинський/. Або такий приклад: Дома вже всі спали. Нашвидку Коваль роздягнувся і вкрився кожухом. В ногах гули жуки. Очі злипались. Стулив вії і розплющились якісь інші очі. Перед ними завертілись і школярі, і лози, і церковця. - Пливе кудись, аж ноги тремтять. Назустріч летять блакитні очі. Тихий знайомий голос шепче якесь слово. І здається воно йому повним глибокого таємничого змісту. Серце б'ється, обсіпає всього холодом і жаром /С.Васильченко/.

2/ З а п и т о в е, коли автор звертається до когось із запитом і хоче почути відповідь: Де їх могили? Де лежать останки славного Богдана? Де Остриниціна стоїть хоч би убога могила? Де Наливайкова? /Шевченко/. Таке саме з а п и т о в е речення автор може вкласти в уста одного із героїв свого твору: Скільки то ще доведеться виорати панського лану? Чи встигнемо за два дні? Скільки тої землі в одного чоловіка? Чому це так, що пан має необмежені ґрунта, а мені не дав Бог і клатика землі? - Так запитував себе Семен Ворон - герой оповідання М.Коцюбинського "Ціповяз". А ось мати у Шевченка питає свою доньку Катерину-покриту: "Що весілля, доню моя? А де-ж твоя пара? Де світилки з друженьками, старости, бояри?"

Після таких речень завжди ставиться п и т а й н и к /?/.

3/ Коли в тоні речення відчувається наче н а к а з: автор чи хто із героїв наче наказує комусь, - то такі речення звуться н а к а з о в и м и: Такий наказ читаємо в поемі Шевченка - "Катерина" - наказ матері донці: "Іди ж, шукай у Москві свекрухи! Іди доню, найди її, найди, привітайся, будь щаслива в чужих людях, до нас не вертайся! Не вертайся, дитя моє, з далекого краю! - Іди мені Геть! Іди, безбожнику, іди, невіро, з хати зовсім! - наказує йому мати: - іди собі до басурменів, живи з ними, а до дому не вертайся! /Васильченко/.

Після наказових речень ставиться в и к л и ч н и к /!/.

Але всі ці речення описові, запитові й наказові, коли вони між собою мають тісніший зв'язок, коли мова йде в них про один предмет, - то тоді ставиться й відповідний розділовий знак: в описових реченнях к р а п к а, в запитових - п и т а й н и к, а в наказових - в и к л и ч н и к, переноситься на кінець, а в середині між реченнями ставиться с е р е д н и к ;/, який займає посереднє місце між к р а п к о ю і п р о т и н к о ю /,/.

4/ Далі йдуть речення б а ж а л ь н і, бо вони визначають бажання тієї людини, яка їх виголошує: Нехай же вітер все розносить на неокраїнім крилі! Нехай же серце плаче, просить святої правди на землі! /Шевченко/. Дай же нам, Боже, дожити віку вкупі, любо, у згоді! Дай, Боже, почати це діло у добру годину, а ще в крашу скінчити, щоб і нам добре жилося, і господарствечко добре велося! Пошли

вам, Боже, в моїй хаті тихую старість, як погожая вода в криниці! /М. Коцюбинський/.

5/ Дуже часто зустрічаються речення в и к л и к о в і, які виявляють сильне почуття захоплення, здивовання та взагалі якогось душевного піднесення: О, Боже, Суд Твій правий все, і все царствіє твоє! Розбійники, людодіи правду побороли, осміяли твою славу і силу і волю! /Шевченко/.

От воно що! - думав він, - от чого коханий тесть зачинається в хаті, ховається від людей! Не дарма-ж жінка та діти витрутили тебе з хати! Спізнався з чортом і зачинив його в машинці! Годі! Не хочу жити під одним дахом з чортякою! Ще, борони Боже, на суд потягнуть! /М. Коцюбинський/.

2. Всі попереду зазначені речення можуть бути п р и т а к л и в і, коли ними стверджується якась правда, або з а п е р е ч н і, коли зазначається, що те, що говориться, є неправдиве:

п р и т а к л и в е: Зможеш, голубе, як ми тобі піддамо охоти! /М. Коцюбинський/.

з а п е р е ч н е: Я її не люблю! Як собі хочете, а ми вкупі не будемо! Ви, тату, краще не втручайтеся в це діло, бо нічого з цього не вийде! Не я виволікаю, не я показую - не мені й сором буде! /М. Коцюбинський/.

3. 1/ Більшість наведених нами речень висловлює одну суцільну думку, і таке речення зветься п р о с т и м; наприклад: Село було засипане снігом до половини. Сірі дні змінюють темні ночі. Ідуть дощі. На Покрову повернув Прокіп. Андрій теж мовчить щось про Фабрику. По селу йшли розмови про Гудзя /М. Коцюбинський/.

2/ Але часом де-кілька таких простих речень укладаються до купи, бо змістом лучаться між собою й утворюють одне речення, яке зветься з л о ж е н е: Замість того щоб сказати: Жита запалило. Хліб уродився рідкий та безсилий, письменник пише: Жита запалило, хліб уродився рідкий та безсилий. А в неї серце розмякло, в ній все співало. Співала колосом власна нива, співали жайворонки над нею, співав пісню серп, лунали співи по сінокосах, співало врешті серце. /М. Коцюбинський/.

В таких випадках, коли з простих речень, що відділяються одне від одного крапкою, утворюється зложене, тоді ті самі прості речення відділяються п р о т и н и к а м и. Візьмем такі речення:

3/ Маланка казала правду. Йому так хотілось риби. Вона так принадно пахла. Ці прості суцільні речення письменник так зв'язує між собою: Маланка казала правду, а л е йому так хотілось риби, вона так принадно пахла /М. Коцюбинський/.

Або такі речення:

В одній хаті жили два вороги. Кожен із них поринав у власні думки і навіть тікав од другого. Доволі було якоїсь дрібнички - і злість тіпала обома, немов пропасниця.

Ці речення письменник зв'язує так:

В одній хаті жили два вороги, і х о ч кожен з них поринав у власні думки і навіть тікав од другого, п р о т е доволі було якоїсь дрібнички - і злість тіпала обома, немов пропасниця. /М. Коцюбинський/.

Як бачимо, прості речення злучено сполучниками: і хоч, протє і замість крапок з'явилися протинки. Отже, прості речення є ті, в яких у кожного висловлюється одна думка. Зложєні - коли речення склалися з де-кількох думок. І ці поодинокі думки одна від одної відділяються протинками. Коли-ж думки ці між собою вяжуться не дуже тісно, то між ними можна ставити й сєредник // Наприклад: У сьї-ві рожевого р'янку пишуться сади в білому буйному цвїті, немов у снїгу; зелєніє молода трава по майданах і берегах; немов для свята вирядилося і завітчалось село. /Васильченко/.

Або такий приклад:

Радяк оглянувся навкруги; по дорїжцї пленталась якась міщанка. /Лєвицький-Нєтуй/.

4. Попробуйте з наведеного оповїданнєчка М.Коцьбїнського виписати всї речення, про які говорилося вище, і назвати їх:

Прийшов Данилко до річки рибу ловити. Сїв коло мосту, скинув брилик. Скрїзь тихо; нікого нема. Закинув Данилко у воду вудку, чекає, чи зловиться рибка.

Бїгла по мосту собачка Мушка. Стала і дивиться: чи зловить Данилко рибку?

Йшли через міст два хлопчики; вони теж стали, дивляться: що то зловить Данилко?

Снакала на березі жаба; і всна сіла та й дивиться: що то воно буде?

Проходять по мосту ще діти. Бачуть, Мушка і два хлопчики на щось дивляться, та й собі поставали.

- Подивїмось і ми! - кажуть.

Данилко тихенько сидить, а дітей все бїльше та бїльше збирається. Ось уже мало не на голову йому лїзуть.

Та ось клькнула рибка! Витяг її Данилко. Бється бїдна рибка на гачку, а діти радїють, кричать, скачуть; собаки гавкають. Жаба налякалась тєласу і шубовсть у воду!

І чого-ж зраділи? Нєрозумний хлопчик замордував бїдну рибку. Чого-ж тут радїти?

5. Порівняйте між собою речення, що стоять поруч:

Тїльки що він став під тїєю самою вербою, вгледїв дївчину з парубком; коли дивиться, там стоїть якийсь ще другий парубок, все поглядає на молоду дївчину, молодого хлопця.

Той парубок все крутив свій довгий вус, все дивився злими очима на дївчину.

Його спїдня губа одвисла, трусилася; лице було смутне, зле. А молода дївчина все перебирала разки наміста, все спускала очі додолу, стїха промовляла до чорнявого хлопця.

Чорнявий хлопець поклав на її плече руку, не зводив очей з її

+ синя.

Тїльки що він став під тїєю самою вербою, і вгледїв ту саму дївчину з парубком, коли дивиться, там стоїть якийсь ще другий парубок, та все поглядає на молоду дївчину й молодого хлопця.

Той парубок все крутив свій довгий вус, та все дивився злими блискучими очима на дївчину. Його синя спїдня губа одвисла і трусилася, а лице було смутне і зле.

А молода дївчина все перебирала разки наміста, все спускала очі додолу та стїха промовляла до чорнявого хлопця.

Чорнявий хлопець поклав на її

червоного лица.

плече руку й не зводив очей з її червоного лица. /Ів. Левицький-Нечуй/.

1/ Прислухайтесь до голосу, яким ви мовляете речення, де стоїть та, а, і/й/ і де цих злучників нема, - чи є яка різниця?

2/ Попробуйте самі скласти такі речення, де би стояли злучники та, а, і/й/.

3/ Попробуйте виписати з якоїсь української книжки, що маєте під руками, речення просте і зложене; речення оповідне, питанне, бажальне, викликове, наказове.

4/ Попробуйте скласти оповідання на оповідні речення прості і зложені, в яких би фігурували злучники та, а, і/й/ та розділові знаки крапка, серецник /;/ протинка /,/.

6. Розділові знаки крім повище наведених /крапка, серецник, протинка, знак питання і знак оклику/ бувають ще й такі: д в о к р а п к а /:/, т о ч к и /.../, л а п к и /" "/, д у ж к и /()//, п р у ж о к /-/ або п а в з а.

1/ Д в о к р а п к а ставиться:

а/ тоді, коли щось перераховується:

Кожний день ніс якусь новину: там економію розібрали до щенту, там спалили туральню або цукрарню, в іншому місці рубали панські ліси, орали землю. /М. Коцюбинський/.

Він своїм цікавим язиком подавав привіта усім сусідам: одного продранив посміткою, другого печеною їрковю, одну пані назвав макухою.

б/ тоді, коли щось докладніше розяснюється:

Степанида мала лице щиро київське: більше кругле, ніж довге, з повними рум'яними щоками, з ямочками на щоках, з маленьким ніжним підборіддям, з невеликими темними очима.

У його була така думка: і навіщо їм звався той план! І чого вони бігають, серляться, порочаться, неначе коло чого доброго!

- Так, сестро, буде недобре! - сказала Марта: - коли мені припадає перина, то нехай-же буде моя й одна подушна. /Ів. Левицький-Нечуй/.

в/ а/ Коли на щось хочеться звернути увагу, а також,

б/ коли щось скоїться несподівано: в/ Дивіться: жита похилились, де паслися ваші коні, де тирса шуміла, де кров Ляха, Татарина морем червоніла...

г/ Дивлюсь: в садочку квітами повита на пригорі собі стоїть, неначе дівчина, хатина... Дивлюсь: у темному садочку під вишнею у холодочку моя єдина сестра... спочиває та з-за широкого Дніпра мене, небога, виглядає. /Шевченко/

2/ К р а п к и ставляться, коли речення не докінчене, думка перервана під впливом зворушення:

Дивіться... он там... он там... встає... він ще живий... Семен... Семен... /М. Коцюбинський/.

Перед тим, як Прокоп мали розстріляти, а дружина його за ним побивалась, він до своєї дружини: - Годі, Маріє... вставай... - спинав її Прокіп.- Слухай, Маріє...

І на хвилину замовк. Забув усе відразу.

- Слухай, Маріє... ось що... коня продайте... нащо він вам...

- Ой, боже, - голосила Марія.

- Мовчи. З тих грошей оддай десятку Пилипу, що я позичив... Хліб, як змолотиш, не продавай, своїя мука буде... Мою одіжу лиши для сина, як виросте - зносить...

- Швидче там! - наглив Підпара.

- Ой, - голосила Марія.

- Кланяйся мамі... нехай простять... та й вже. І ти прости.../М. Коцюбинський/.

Музики... танці... і Бердичів... Кайдани брязкають... Москва... бори, сніги... і Єнисей... І покотились із очей сльози /Шевченко/. Стигати? Ха-ха! Хай тим буде стидно, що... Ах, ти не знаєш... Ти нічого не знаєш... коли садиш зерно... розумієш, коли ти в полі чола скопаєш ґрунт, вкладаєш у нього зерно, полеш гіркими... коли дочекатися врешті стебла і сповниш надією серце... і от тоді, розумієш, за одну ніч виросте пишний бур'ян, заглушить стебло і коли прийдеш на сході сонця - застанеш лиш мертве бадилля, а! ти знаєш, яка тоді пуста у серці?...

З/ П р у ж о к або павза ставиться, а/коли пропущена якась сполука, якесь слово: є, єсть, суть і т.д., той :
Усюди сироти - ледащо /Шевченко/. Уміти жити - це велике діло/Франко/.

Словами пісні він плавав над грішним світом, бо тепер хаджі /ті що їздили в Мекку/ навіть забули дорогу чести, шейхи - своїх батьків, а сулді - правду і справедливість /М.Коцюбинський/.

б/ Коли автор хоче щось п р и м о в ч а т и, зробити павзу:

Пора-б і спати - не сплять. Здавалось - кінця цьому не буде.

Чуємо - півні співають /М.Коцюбинський/. Можна - прошу /Стефаник/.

в/ Коли наступила якась несподівана подія:

Ось - ось догнав, і - бебех у могилу /Шевченко/

г/ Коли автор хоче щось пояснити:

Голубка воркує - то дівчина співає, голубка гуде - то дівчина сумує, зоруля кує - то дівчина плаче. Голуби в парі, качки на ставочку - то щасливе подружжя, важка хода лебедів та гусей по воді - то гірке життя за нелюбом /Левицький-Нечуй/.

д/ Коли щось перераховується, раптом обривається на чомусь і закінчується загальною:

Ще змалечку удвох ягнята пасли, а потім побралися, худоби діждалися, придбали хутір, став і млин - всього надбали /Левицький-Нечуй Ів./

е/ Коли зустрічаються суперечні думки, то відділюють їх, протиставляючи одну другій:

Не покоси кладе - гори. Малого сліду не покину на нашій славній Україні, на нашій - не своїй землі /Шевченко/.

є/ У рівнорядно-зложних реченнях:

Випеш чарку - стрепенешся, випеш другу - схаменешся, випеш третю - в очах сяс, дума думу доганяє /Шевченко/.

Він як гинє - я перелянався тай прокинувся /Шевченко/.

І вгледіли айстри - довкола тюрма /Олесь/.

Він випучив баньки з лоба - і все затрусилось /Шевченко/.

4/ Л а п к и ставимо, а/ коли наводимо чужу мову:

Цвіла Троянда у садочку, а недалеко, у куточку, між бур'яном брєнів Будяк.

І каже він Троянці так: "На що це ти колючок начепляла?"

"А ти на що?" вона його спитала.

"Я?" обізвався будяк: "Я, серденько, не проста штука, я - степовий козак! Мені колючка - як шабля, щоб ворогів страпити, щоб усім було спокійно жити. Вам більш нема ніякої роботи - цвісти, пахнути, а не колоти".

"Не все-ж колотять і Будякам", Троянда каже: "треба й нам, щоб Кручені Паничі боялись і до Троянди не чіплялись" /з байки Глібова/.

б/ Коли наводимо ч у ж і с л о в а, н а з в и т в о р і в: Потім собі тихесенько - тихо заспіває "со с в я т и м и", - та й заплаче, а потім помяне "о з д р а в і ї" тещу з сином, - і веселий стане.

Знаю тільки, що про неї і пісню проклинали, - я чур тоді, на досвітках дівчата співали: "Шелесь, шелесь по дубині,

Шапки хлопці погубили;
Тільки наймит не згубив,
Удовівну полюбив..."

Соромітна... нехай їй лихо! /Шевченко/.

Ще в поемі "Панські жарти", написаній за молодих літ, Франко малює нам картину економічної залежності селян од пана /М.Коцюбинський/.

в/ Коли автор про якийсь предмет висловлюється і р о н и ч - н о /глузливо/:

Біля будинку був "сад", але що то за сад! Десяток абрикосових дерев та кілька білих акацій /Кониський/.

г/ Дуже часто замість лапок у чужій розмові вживають пружок: - А я їсти хочу! - обізвався Гаврилко.

- І я! і я!... - скрикнули разом Дмитрик та Марійка /М.Коцюбинський/.

5. Д у ж к и ставимо, а/ коли вставляємо якесь речення з метою пояснити висловлену думку:

І гавкає Рябко, щоб часом Москалі /а їх тоді було до хріна на селі/, щоб Москалі, мовляв, не вбрались до комори /Гулак-Артемівський/.

б/ Коли пояснюємо одне слово іншим, більш зрозумілим:

Термометр /тепломір/, революція /переворот/, апостат /відступник/

в/ Замість дужок можуть уживатися й пружки.

ВИКЛАД ЧЕТВЕРТИЙ.

Як речення складаються?

1. Речення можуть складатися із головних частин мови, коли вони дають відповідь лише на такі запити: хто? що? і що робить? Що діється?

Сонце сходить. Вітер веє. Пес гавкає. Кінь біжить. Дощ падає. Листя шелестить. Дні минають. Дмитрик спить.

Таке речення, що складається із двох частин мови, зветься к о - р о т к е.

2. Близьким до цього речення короткого стає й таке речення; в якому та частина мови, яка є відповіддю на питання - що робить? що з ним діється? складається з двох слів, з яких перше може і не вимовлятися.

Наприклад: Він був у Києві. Брат був хворий. Галя виросла висока.

Галя є висока або Г а л я в и с о к а. Світ широкий / замість є широкий/. Церква низенька. Село було далеко. Хата була моя.

3. До цієї громади речень можна віднести й таке речення, що складається з одного слова і яке опускає першу частину мови на питання хто? що? Наприклад:
Запало... І світає, і смеркає. Вечеріє. Блискає. Стемніло.
Смеркло. Розвиднилось.

4. Коли-ж до / к о р о т к о г о речення ми додамо додаткові частини мови чи то до першої частини речення /хто? що?/чи до другої /що робить? що з ним діється?/, то тоді речення розширюється і називається п о ш и р е н е р е ч е н н я. Наприклад, поширимо першу частину речення:

Ч е р в о н е сонце сходить. Г н і д и й кінь біжить. В е с е л і дні минають. П о ж о в к л е листя шелестить. М і й Дмитрик спить. М і й старший брат був хворий. М о є ї с т а р ш о ї с е с т р и д о ч к а Галя виросла висока. Церква н а ш о г о с е л а низенька.

А тепер поширимо другу частину речення:

Червоне сонце сходить я с н о. Гнідий кінь біжить у п о л е. Веселі дні минають ш в и д к о. Мій Дмитрик спить с п о к і й н о. Мій старший брат був т я ж к о хворий. Село було далеко за г о р а м и. Застогнало в н е б е с а х. За с к е л я м и почало ясніти.

Стягнене речення.

І. Коли де-кілька речень мають якусь одну спільну частину речення, то такі речення звичайно стягуються в одно; наприклад:

1/ М е л ь н и к викресав вогню.

М е л ь н и к освітив вузьку, як лисяча нора, печеру.

Ці два речення стягуються так:

Мельник викресав вогню і освітив вузьку, як лисяча нора, печеру.

2/ Воздвиженський складав собі професорську репутацію. Дашкович складав собі професорську репутацію; ці два речення стягуються:

Воздвиженський і Дашкович склали собі професорську репутацію.

3/ Такими стягненими реченнями є:

Днина видалась чулова, тиха, тепла, яка буває лиш в маю /М.Коцюбинський/.

Сумно було Максимові серед широкого, пустого степу, серед поораної ріллі, тісно в тихій батьківській хаті, тяжко між мовчазною скотиною /П.Мирний/.

Вони привіталися до хозіяна й хозіянки й почали розмовляти /Нечуй-Левицький/.

З подагрою і подушками, з трьома, чи й більше лікарями, із-за німецької землі весною пана привезли самого тільки /Шевченко/.

Зложене речення.

І. Зложене речення буває двох типів: р і в н о р я д н о - з л о ж е н е і н е р і в н о р я д н о - з л о ж е н е:

Коли ми візьмемо таке речення: К у щ і в и н о г р а д у о б -
л и п л и б л і ц о з е л е н и м и к и т я г а м и , к у к у -
р у з а п о л а н а х р о з п у с т и л а к о с и , я ч м е -
н і п о ч а л и п о л о в і т и , т о в о н о б у д е р і в н о р я д н о - з л о ж е -
н е , б о к о ж н е в н і м р е ч е н н я , в з я т е о к р е м о , є ц і л к о м з р о з у м і л е і
т в о р и т ь д л я с е б е ц і л і с т ь і є р і в н о в а р т н е з д р у г и м , щ о і с т о і т ь і з
н и м п о р у ч .

2. Але візьмем таке речення:

В і н п р и в' я з а в с ь д о С о л о м і ї , щ о о г р я д -
н о ю п о с т а т т ю н а г а д у в а л а й о м у ж і н к у ,
і з а к о ж н и м і ї с л о в о м л а д е н б у в с к о -
ч и т и х о ч в п е к л о .

Тут два речення: 1/ Він прив'язавсь до Соломії і за кожним її сло-
вом ладен був скопити хоч в пекло; 2/ що огрядною постаттю нага-
дувала йому жінку.

Коли перше речення є цілком зрозуміле, то друге взате окремо є
зовсім незрозуміле і набирає ясности лише в сполученні з першим.
Отже перше речення може існувати самостійно, тоді як друге цілком
залежить від першого і через те називається побічним, а перше на-
зивається головним реченням. Отже зложене речення, що складається
із головного і побічного або кількох головних та побічних назива-
ється реченням н е р і в н о р я д н о - з л о ж е н и м.

3. Нерівнорядно-зложені речення:

Топилчиха й собі здивувалася, що він став такий худий та блідий.
Жінка метнулася до нечі і, не вважаючи на те, що втопилася на по-
лі, хотіла розпалювати соломі й смажити смаженню.

Коли ви мені, старому батькові, не ймете віри, то я й запишу на
папері.

Митрополит був здоровий, кременний дід з червоним лицем, але, йду-
чи на сходах, він удавав такого в'ялого, такого старого, такого
аскета безсильного, що здається його архимандрити не вели, а му-
сіли нести /Нечуй-Левицький Ів./.

4. 1/ Попробуйте з цих прикладів виділити речення головні і
побічні і виписати їх.

2/ Напишіть приклади на речення рівнорядно-зложені і нерівнорядно-
зложені з українських творів, розправ, які маєте під руками.

3/ Напишіть оповідання-спомини з часів свого побуту на Україні, ви-
користовуючи все, що знаєте про речення і добре та уважно уживай-
те розділових знаків.

4/ Прочитайте уважно нижче наведене оповідання С.Васильченка і ви-
пишіть з нього по три речення на кожне вищенаведене правило про
речення в такому порядку: А/ речення коротке, В/ речення поширене;
і перше і друге а/ оповідне, б/ питальне, в/ бажальне, г/ наказове,
д/ викликове, е/ притакове, є/ заперечне. Г/ речення стягнене; Д/ рів-
норядно-зложене; Е/ нерівнорядно-зложене. Випишіть по три прикла-
ди на такі розділові знаки: тире, крапка, пропуск, лапки, сорочник.

С. ВИСИЛЬЧЕНКО.

Б А С У Р М Е Н.

Семен стоїть у сінях, заглядає в одчинені хатні двері.

Він недавно прибіг знадвору і в очах йому темно. Хата йому здається за темний льох, вікна - за дірки, в які зазирає ясний день. Вся стіна перед дверима обставлена чорними сумними іконами, перед ними горить три лампадки, привішені в ряд на довгих шнурках. Десь далеко-далеко, як у глибокій норі, горять у печі дрова.

Коло печі пораяється підтикана мати, червона од огню, з пасмами на чолі кіс, що вибилися з-під очіпка.

-Мамо, дайте снідати!...

-А бог молився? - Не помолишся, до самого вечора не дам - так собі і знай,- казала мати, сердито тьоригаючи рогацем. - Людські діти в неділю, поки з церкви не вийдуть, то й ріски в рот не беруть, а ти, такий лобаню, схопився, лоба не перехрестив, та до хліба зараз тягнеться? - Безстрамнику!...

-У дядька-ж Микита більший за мене, а його ще ні разу не молили! - гуде плаксиво Семен.

-Бач, з кого він привід бере? - З Микити! - Та тож шибеник на те, на те він махамет.

-А дядина казала-ж, що ми обидва з Микитою махамети.

Мати побожно скривилася й заплющила очі.

-Що ти вдієш із таким кателиком... Із таким лобурем, таким харцизяком! - Далі скривилася й, зітхнувши, почала всовіщати:

-І що ти собі думаєш, Семене, коли ти порозумієш? - То ж тільки невіра, басурмени богу не хочуть молитися, а ти-ж хрещена тварюка. Та тебе-ж за це в пекло, в огонь негасимий завдадуть. Он глянь, що будуть робити на тім світі грішникам! - мати показала рукою на стіну.

Семен з-під лоба зиркнув у той бік, де висіла на стіні велика картина страшного суду; од неї завжди смерділо Семенові духом чортячого кубла.

Він одступив далі й промовив уперто:

-Хай завдають.

-На сковороді на гарячій будеш сидіти, гарячу смолу будеш пити.

-Дарма...

-Будуть тебе куці залізним гаком за язик тягнути.

Язик у Семена в роті боязко заворушився, покотилась слина і він сплюнув.

-А я втечу-у...

-Куди? дурню! - Скрізь вони тебе знайдуть, скрізь впіймають. Упіймають тебе, басурмена, потягнуть на саме дно в пекло, і вкинуть тебе, неблагословенного, в казан, у киплячий...

Шелевіють, тріскають перед іконами лампадки; знадвору долітає тягучий дзвін, ніби крізь сон скликаючи людей до служби: бе-ем!... бе-ем!...

Мати пораяється коло печі, очі її тьмаряться, туманіють, і вже лагідним, тихим голосом, як побожну казку, розповідає вона про всі пекельні муки, які дожидають на тім світі грішного Семена:

-Мамо, а казай буде такий, як ото москалі кашу варять? - довірливо вже перепитав він матір.

-Буде казан великий, великий та глибокий...

Стоїть Семен, схилившись на припічок, задумався. Довго він щось міркував собі, зважував, далі зітхнув, тихо вийшов на середину хати й промовив:

-Ну, молитесь...

"*****"

Тихо в хаті. Чути тільки, як тріскає в печі.

Мати одхилила голову од печі, схилилася на рогаць, тихо проказує молитви. Перец іконами стоїть, як салдат на варті - Семен, - одна рука як привязана, друга махає, як заведена. Плаксивим голосом повторює він за матіррю слова молитви, намагаючись тримати такий-же, як і в неї тон і інтонацію.

Раз-по-раз тихе колотивне буркотання переривається сердитими вигуками:

-Стій рівно! Бий поклони! - Не верти головою, як коняка!

І далі знову лагідне, побожне:

-І остави нам... долги наша... яко-же і ми...

У печі щось зашкварчало, зашипіло, ніби його ошпарено окропом. Мати схнула й миттю крутнулася до печі:

-Триста-ж твоїй матері сяких та таких! Чи ти-ж не сказився, чортового коріння горщик! - Торохтить рогацьом, хапається як швидко витягнути із огню оскандалений горщик, - почала гримати на його та докоряти, як живого.

-Мамо: "яко жеїми"... Мамо! - нудькуючи наворачтає її до молитви Семен.

Мати, заклопотана і сконфужена, доливає горщик водою, бубонить щось до його, про Семена забула.

-Мамо! - з мукою, з слізьми благає Семен, переступаючи нерпляче з однієї ноги на другу, як на гарячому камені. - Мамо! Чуєте, чи ні! Мамо!

-Та чого тебе мордує лиха година? - Ну, кажи, чого тобі? - витріщилася на його мати, повернувшись од горщика.

-Того мордує! - Забули вже? - "Якоже і ми"...

Мати пролупується, побожно, крадькома хреститься, зітхає і знову переходить на тихий молитовний тон.

Семен б'є поклони, не торкаючись коліними долівки - схопе задержує голову на землі. Коли він обіпреться чолом о землю, крізь власні його ноги, як у вилазку, йому видно все, що діється позаду його:

Із хати двері одчинені в сіни, а із сіней видно двір і комору в дворі. Ген лядьків Рябко стоїть коло комори, здається великим - великим, як світ. "Чого-ж то він зазирає в комору?" - думає собі Семен. Далі, кинувшись, гукає, як несамопитий:

-Мамо! собака до сала в комору лізе!

-Де? - Ще голосніше крикнула перелякана мати.

Семен схоплюється на ноги і трьома пучками, які в нього були складені до хреста, показує на двері:

-А дивіться!

Мати щось кинула, щось ухопила і зникла за дверима, як буря.

Залишившись у хаті сам, Семен зажмурих очі і солодко - солодко потягнувся.

Далі засміявся, підстрибнув і тихенько, навшпиньках почав ви-танцювати.

- Тра - та - та! Тра - та та!
Сіла баба на kota!...

А в хаті тихо, тільки піч сама собі порядкує - топиться.
Семен відразу змовкає. Очі його загораються радісним, розбійницьким блиском.

Зирк, зирк! - ними по хаті.

На вікні - великий недокурок, що батько ще звечора забув.

У Семена - аж ноги затремтіли; вхопив він його жменю, як метелика, взяв у пучки, роздивляється.

Швидко виліз на лаву, прихилив до вікна близько своєю головою, - прикурює.

Дим застеляє йому очі, шпигає в ніс - він кривиться, ноги тремтять од страху й радощів, і лице аж міняється од щастя. Розпаливши цигарку, він устроїв її в зуби, взявся в боки, осміхається спянілою посмішкою.

-Семене!

Семен озирнувся - мати.

Мов-би крізь сон пам'ятає Семен, як сама собою випурхнула з його зубів цигарка, іскрами опаливши губу, як чиясь холодна рука тіпала його по губах; чув, як щось гупало в спину і далі, мов на крилах, миттю винесло його в сіни.

-Іди мені геть! - Іди, безбожнику, іди, невіро, з хати зовсім! - наказує йому мати: - іди собі до басурменів, живи з ними, а до дому не вертайся.

І Семен гірко ридаючи, спотикаючись біг із сіней у далекі, невідомі світи...

" "" "" "

Набитий, богові неугодний, вигнанець із рідної хати, - де йому більш підходяще місце у світі, як не за клуною в кропиві?...

Сидить Семен там, зігнувшись, поклав голову на коліна й гуде. Гуде й гуде - вже й спина переболіла і сліз нема - а він гуде.

Жаль йому на маму, думає, чим би і їй жалю завдати.

"Коли вже ви виганяєте мене з дому, то краще мені вмерти".

"Гу-у!..." тягне він ліниво, а думка малює жалісну картину:

Ось він умер, і несуть його до ями з попами, з корогвами, а мама йде за його труною, полою утирається та плаче - плаче:

-А куди-ж це ти, мій синочку, виражаєшся?!

А Семен їй докірливо відповідає:

-Не знаєте куди - в пекло!

-А на кого-ж ти, мій голубчику, покидаєш?!

-Ага, тепер "голубчику", - думає собі Семен, а тоді - "басурмен"! - Ні, несіть далі - не встану.

Аж ось і яма вже близько.

Тут Семен засовався на місці й кашлянув.

-Щоб, чого доброго, справді, не розливившись гаразд, не вкинули його в яму, - подумав він боязко, уже тільки сам собі. - Ні, нехай яма буде ще далеко - далеко - далеко...

Сонце підбилося вище на небо і стало через буряни гріти на Семена. За городами видно небо синє-синє та кругле, ніби велетенська поливана піч випалюється на огні, міниться, а під синявою неба геть-геть аж до лісу рябіє усякими квітками зелений луг.

Дивиться Семен - квітки злодійкувато повиставляли головки з трави, та всі, як одна, моргають йому:

- Тікай, Семе, сюди! Тікай, Семене, сюди!

У Семена в голові думки плутаються, похорон зразу ліквідується: тільки хотіли його кинути в яму - він з труни, та далі! А піп за ним із кадилом: держи, лови його! Мати: то це ти дурив мене, лоботрясе? - Стій-же ти, кателику, вернешся до дому!

У заплаканих очах Семена вплив несподівано і затремтів блискучий сміх. Одразу він перестав густити, як одрубав; зачервонівся і замижкотів дрібним невтриманим сміхом.

Скопившись, вистребом через капусту, через буряки подався до луку, широко розставляючи руки.

Лежить Семен горілиць у високій траві, виставив уверх коліно, дивиться у синє небо, голова - низько на землі.

Перед очима летить маленький комар...

Здається - десь високо в небі журавель лине. Над головою недалеко маячить стеблина звіробю, і здається вона Семенові високим-високим, аж до неба, гіллястим та рясним деревом... І друге вже таке, і третє...

І ось уже всі квітки й травини видаються Семенові височенним та густим чи то лісом, чи садом із дивних, невідомих квіток-деревин. Листки на них великі-великі, як зелені, химерні покришки, а квітчині-ніби поначіплювані червоні миски, сині чашки та чугуни, блакитні дзвони, жовті цєбри, жовтогорячі діжі, а з того густого лісу, ніби верховина якоїсь скелі, визирає його власне коліно.

Шугають величезні метелі у білих, синіх, темнорожевих, позолочених повках. Сідають на квітки, хитають крилами, як мальованими всрітьми.

Гон-ген ніби із самого неба шумить, гуде патлатий, волохатий дзмінь, у дорогих ризах, перетятий шовговими поясами.

Летить, гуде, ніби дякон у церкві службу божу починає:

Миром...господу...по-мо-о-о-о...

Далі спинився він над однією чашкою, зазирає:

-Що у вас тут таке?... Покоштував, подумав, пробурчав:

-А нічого собі...

І знову:

-Помо-о-о-о...

І поцався, подався, кільки відно над верховинами дивовижних квітчастих лісів.

Комарі, мушки, усякі кузьки запищали цілими роями, кожне по-своєму, як той голосливий хор.

-І...і...і...і...

Семей простяг руки, починає махати ними, як регент у церкві, підспівує їм тоненьким голоском, лад дає:

-Господи по-ми-и-и...

Десь у гушавині, сховавшись у тіні велетня-листка, у срібні струни вдарив невидимий цимбаліст.

Закували срібними молоточками ковалики, золоті десь вінчики куючи.

Святі кравчики зашуміли на срібних машинках.

І роботу роблять, і службу божу правлять.

Семен піднімає в гору руки, ніби підбираючи мотузки од небесних дзвонів, і починає працювати руками й ногами, і голос його, як грім, розноситься далеко по всьому зеленому світу:

Еєм, Дзень.

Савка вмер!

Положили Савку!
На жубову лав-ку!
Лав-ка гнѣть-ся,
Савка смієть-ся!

Припікає сонце, парить починає - і паходами обкурюється увесь квітник-ліс. Жарко дихає материнка, п'яним духом цише деревій, ози-вається святим куревом смілка.

Бренить, шумить святий гармідер все голосніше й ширше. І над усім гамом геть-геть лунають могуті дрібні передзвони радісного, нового паламаря.

=====

5. Тільки що наведений твір С.Васильченка поділяється на три частини. Зазначіть у писаній формі головну думку кожної частини.

6. Чим пояснити таку нехоть до молитовного настрою у Семена в першій частині і таке високе молитовне почуття у третій частині?

7. Яке місце оповідання є найяскравіше для розуміння характеру Семена і його внутрішнього світа.

8. До чого тягнулась душа хлопчика?

9. Чи "басурмен" ця назва піхходить до Семена?

У В А Г А:

Пишіть 1/чітко і розбірливо; 2/коли складаєте своє речення, то думайте над розділовими знаками; особливо уважно стежте, щоби не пропустити п р у- ж к а, с е р е д н и к а і д в о к р а п к и; 3/ залишайте з правої сторони досить білого, чистого поля, щоби я міг на своєму місці відзначити певні місця, помилки і т.и. 4/ Коли після голосівки: а, с, у, е, і, и, далі йде і, то воно стає і /йото- ване і/ і тоді пишеться як і /і з двома крапками/ 5/ Так само й на початку слова: їсти, їхати, їм /кому?/ і т.д.

0.84 (1987)

6484

рл 6484

Укр. Робітничий Університет
в Празі

Л. Білецький

Як стати письменним
українцем